

УДК 340.132.1:004.056:002.55

СТЕПАНОВ Є.В., кандидат юридичних наук

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСОБИСТИХ НЕМАЙНОВИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В ІНФОРМАЦІЙНІЙ СФЕРІ

Анотація. Про проблеми правового регулювання та захисту особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері. Проведено аналіз наукових підходів до визначень понять “інформаційна сфера”, “особисті немайнові права фізичної особи”, “персональні дані”. Визначені правові норми, які регулюють захист особистих немайнових прав фізичної особи. Зроблено висновки з метою удосконалення правового забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері.

Ключові слова: інформаційна сфера, інформація, особисті немайнові права, персональні дані.

Аннотация. О проблемах правового регулирования и защиты личных неимущественных прав человека в информационной сфере. Проведен анализ научных подходов в определении понятий “информационная сфера”, “личные неимущественные права физического лица”, “персональные данные”. Определены правовые нормы, которые регулируют защиту личных неимущественных прав человека. Сделаны выводы с целью усовершенствования правового обеспечения личных неимущественных прав человека в информационной сфере.

Ключевые слова: информационная сфера, информация, личные неимущественные права, персональные данные.

Summary. About the problems of the legal adjusting and protection of the personal non-property rights in the information sphere. The analysis of scientific approaches in the definition of the concepts “information sphere”, “personal non-property rights of the individual”, “personal data”. Author defines legal norms regulating protection of the personal non-property human rights. Conclusions made are aimed at the improvement of the legal providing of the personal non-property human rights in the information sphere.

Keywords: information sphere, information, personal non-property rights, personal data.

Постановка проблеми. Одним із найбільш актуальних питань становлення демократичного суспільства та важливою складовою етапів його розвитку була, а в ряді випадків й залишається, проблема становлення прав людини. Наслідком розвитку цієї проблематики, що мала характерні ознаки для різних епох, стала поява концепції особистих немайнових прав людини. Саме з її утвердженням, у другій половині ХХ століття, дані питання набули міжнародного значення та знайшли своє відображення в ряді міжнародно-правових актів, зокрема у Загальній Декларації прав людини від 10.12.48 р., Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.66 р., Міжнародному пакті про громадянські та політичні права від 16.12.66 р. та факультативних протоколів до нього, Європейській конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04.11.50 р. та інших документах.

Згідно ст. 3 Статуту Ради Європи (05.05.1949 р., м. Лондон) кожен член Ради Європи повинен визнавати принцип верховенства права, відповідно до якого усі особи, які знаходяться під його юрисдикцією, повинні користуватися правами людини і основними свободами, при цьому суттєві порушення прав людини і основних свобод є підставою для призупинення членства держави, яка їх не дотрималася, або виключення її з Ради Європи.

Однією з важливих складових розвитку сучасного розвитку нашої держави є як подальше утвердження прав і свобод людини, так і активне формування інформаційного суспільства, розвиток інформаційних технологій, створення вискоєфективного інформаційного середовища. Ці процеси є наслідком безпосереднього впливу глобалізації та інформатизації, постійного розвитку інформаційних, комунікаційних та інших технологій, що з кожним днем набувають все більшого як державного, так і суспільного значення.

Процеси та зміни, які пов'язані з формуванням та розвитком інформаційного суспільства, використання мережі Інтернет, соціальних мереж, мобільного зв'язку, інших інформаційних засобів та систем, безумовно підіймають рівень суспільного значення, виводять на нове місце і роль інформаційні відносини та інформаційну діяльність, що, у свою чергу зумовлює істотне збільшення обсягу правового регулювання у даній галузі. Необхідно констатувати, що сучасний рівень розвитку зазначених процесів об'єктивно потребує створення дієвих механізмів та засобів захисту конституційних прав і свобод людини, зокрема її особистих немайнових прав.

У статті 302 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ) йдеться про право на інформацію як особисте немайнове право фізичної особи. Кожна фізична особа має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію [11]. Але в той же час, як це часто буває в законодавстві, праву на інформацію кореспондує обов'язок утримуватися від втручання, під час реалізації права на інформацію, в особисте життя іншої фізичної особи, не порушувати при здійсненні діяльності зі збору інформації прав та охоронюваних законом інтересів інших осіб.

Вбачається, що забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері не може бути повною мірою здійснено без відповідних правових норм, які дедалі більше відносять до інформаційного права.

До недавнього часу питання, пов'язані з проблемами захисту особистих немайнових прав людини, розглядалися здебільшого в розрізі відповідних положень конституційного та цивільного права, а також теорії та історії держави та права. Даній проблематиці присвячено низку робіт О.В. Зайчука, М.І. Козюбри, О.В. Кохановської, А.М. Колодія, В.В. Копейчикова, А.В. Малько, А.О. Селіванова, Є.А. Тихонова, В.М. Шаповала та багатьох інших. Наукові розробки зазначених вчених стосуються загальних проблем забезпечення особистих немайнових прав людини та окремих правових аспектів їхнього захисту (здебільшого цивільно-правових). Водночас у науково-правовій літературі відсутні узагальнені наукові підходи до визначення змісту та сутності правових засад забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та здійснення їх захисту інформаційно-правовими способами та засобами.

Метою статті є визначення змісту та сутності особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та забезпечення їх захисту інформаційно-правовими способами та засобами.

Виклад основного матеріалу. Однією з особливостей розвитку сучасного суспільства є значне збільшення ролі інформаційної сфери в житті кожної людини, її інформаційної діяльності. З появою перших інформаційних технологій на початку ХХ століття по суті вже були започатковані процеси інформаційно-технічної революції, результатом чого стало поступове становлення нового типу суспільної формації, яке дістало назву “інформаційного суспільства”. У такому суспільстві вирішальну роль відіграють вже не традиційні матеріальні блага (засоби виробництва), а нематеріальний фактор – інформація. Інформація стає дедалі більш стратегічним ресурсом як для конкретної людини, так і для суспільства і держави. Наведене обумовлює думку про те,

що рушійною силою подальшого розвитку суспільства та держави є саме інформаційна сфера, яка під впливом науково-технічного процесу розвивається вкрай стрімко та динамічно.

В той же час, незважаючи на те, що в сучасному суспільстві інформаційна сфера є особливо важливою складовою його устрою та прогресивного розвитку, питання правового захисту в ній особистих немайнових прав людини потребують більш глибокого вивчення та подальшого вирішення.

У нашій державі на сьогоднішній день створено певний нормативно-правовий масив, який більшою або меншою мірою забезпечує правовий захист особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері, це, зокрема, окремі норми Конституції України, ЦКУ, Законів України “Про інформацію”, “Про доступ до публічної інформації”, “Про захист персональних даних” та низка правових положень інших законів та підзаконних нормативно-правових актів.

В той же час очевидними є ряд прогалин у правовому регулюванні захисту прав особи в інформаційній сфері, зокрема, її особистих немайнових прав, що пов’язується, насамперед, як із недостатніми науково-практичними дослідженнями в цій галузі, так і з недосконалим нормативно-правовим регулюванням відносин, які виникають у відповідній сфері.

Варто погодитися в цьому контексті з думкою Я.П. Пантелієнко про те, що правове регулювання в інформаційній сфері характеризується новизною, а система правового регулювання цих відносин знаходиться на етапі свого становлення, відповідно, правова наука також ще формує концептуальний підхід до цієї сфери правового регулювання [9, с. 68].

Наразі юридична наука не має єдиного та загальноприйнятого підходу до визначення поняття “інформаційна сфера”, незважаючи на наявність у літературі з права достатньої кількості робіт, в яких дане поняття висвітлюється в тому або іншому контексті. Зокрема, вказана проблематика досліджувалась у низці робіт відомих вчених, таких як – І.В. Арістова, І.Л. Бачило, О.А. Баранов, К.І. Беляков, В.А. Копилов та багатьох інших. Відправною точкою у дослідженні вказаного поняття у роботах більшості авторів слугує вивчення сутності інформаційної сфери як об’єкта державного управління.

В той же час складність визначення даного поняття пов’язано, на нашу думку, насамперед із відсутністю розгорнутого наукового уявлення щодо правових відносин в інформаційній сфері, їх правової природи, видів тощо. Але на сьогодні немає ні в науці, ні в практичній діяльності людей, ні в суспільно-політичному житті, поняття більш найпоширеного та найважливого, ніж поняття “інформація” [1, с. 3]. На думку І.В. Арістової, всі без винятку сторони життя людини як суспільної істоти так чи інакше відбивають у собі органічну єдність інформації та управління, і цей факт віддзеркалюється всім спектром наук про суспільство [1, с. 41].

Зважаючи на те, що інформаційна сфера є системоутворюючим фактором життєдіяльності сучасної держави, який безпосередньо впливає на стан її політичної, економічної, технологічної безпеки, необхідність правильного визначення даного поняття зумовлене не лише потребам розвитку правової науки, а є об’єктивною вимогою сьогодення.

Я.П. Пантелієнко пропонує розглядати поняття “інформаційна сфера” через поняття “інформаційних правовідносин”, які існують незалежно від визнання або невизнання факту існування інформаційного права [9, с. 69].

Деякі інші вчені визначають інформаційну сферу як сферу економіки, що займається виробництвом, обробкою, зберіганням і розповсюдженням інформації і знань; сукупність

інформації, інформаційної інфраструктури, яка збирає, формує, розповсюджує і використовує інформацію, а також системи регулювання суспільних відносин, які при цьому виникають [10, с. 74].

Інформаційна сфера включає в себе такі складові елементи як інформаційні ресурси, інформаційно-телекомунікаційну структуру, до якої належать комп'ютерні та телекомунікаційні мережі, мережі та канали передачі даних, інформаційні та телекомунікаційні технології, науково-виробничий потенціал в галузях зв'язку, телекомунікацій, система забезпечення інформаційної безпеки, система масової інформації, система інформаційного законодавства. Наряду з цим, в інформаційній галузі слід виділяти суспільні відносини, що є або можуть бути об'єктом правового регулювання, саме вони, як вважає Т.А. Костецька, становлять предметну сферу інформаційного права, а також відносини, що в принципі неможливо (недоцільно) унормувати [8, с. 36].

На наш погляд, саме в контексті першої групи вищевказаних відносин, які за своїм змістом є правовідносинами, необхідне подальше дослідження проблем забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері.

Так само, як і інші важливі сфери життєдіяльності суспільства інформаційна сфера не може залишатися поза увагою держави. У зв'язку з цим особливої актуальності набувають питання, пов'язані зі створенням відповідних організаційно-правових основ державного регулювання цієї сфери, в тому числі умов, які забезпечують охорону особистих немайнових прав фізичної особи.

Відповідно до частини 2 статті 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6].

В положеннях статей 31 і 32 Основного Закону нашої держави встановлюються гарантії окремих особистих немайнових прав людини, таких як охорона особистого і сімейного життя, забезпечення дотримання конфіденційності інформації про особу, судового захисту на спростування недостовірної інформації, свободи пересування.

Також необхідно зазначити, що окрім норм статей 3, 31 і 32 Конституції України, існує значний правовий масив норм із низки інших нормативно-правових актів, що регулюють питання забезпечення особистих немайнових прав людини.

Так, зокрема, стаття 11 Закону України “Про інформацію” визначає під поняттям інформації про фізичну особу (персональні дані) відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного доброту та захисту прав людини. До конфіденційної інформації про фізичну особу належать дані про її національність, освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров'я, а також адреса, дата і місце народження [5]. Зазначені відомості кореспондують з основними особистими немайновими правами фізичної особи, які передбачені у ст. 270 ЦКУ.

Важливим для захисту особистих немайнових прав фізичної особи є положення статті 20 вищезазначеного Закону, яке поділяє інформацію на відкриту та з обмеженим доступом. Такий поділ визначає порядок доступу до інформації визначаючи, що будь-яка інформація є відкритою, крім тієї, що віднесена законом до інформації з обмеженим доступом. До інформації з обмеженим доступом відноситься, серед іншої, конфіденційна [5].

Окрім Закону України “Про інформацію”, можна виділити ще низку нормативно-правових актів, які прямо чи опосередковано стосуються проблем забезпечення особистих

немайнових прав особи в інформаційній галузі, зокрема: Закон України “Про державну статистику” (щодо віднесення інформації до конфіденційної); Закон України “Про телекомунікації” (щодо забезпечення захисту телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом тощо). Окрему групу нормативно-правових актів, на наш погляд, складає законодавство, що регулює діяльність правоохоронних органів, в першу чергу – Закон України “Про міліцію” (щодо співвідношення діяльності органів внутрішніх справ та додержання прав громадян), Закони України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про прокуратуру”, “Про Службу безпеки України”, “Про прикордонні війська”, “Про державну податкову службу в Україні”, Кримінально-процесуальний кодекс України та деякі інші, які стосуються механізмів та умов обмеження інформаційних прав і свобод людини у зв’язку зі здійсненням правоохоронними органами своєї діяльності та реалізацією їхньої компетенції. Це обумовлюється насамперед тим, що на сьогодні однією з ключових проблем дотримання прав і свобод людини у сфері захисту персональних даних є можливі порушення процесів правоохоронної діяльності держави [7, с. 109].

Особливе місце в регулюванні особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері посідає Закон України “Про захист персональних даних” від 01 червня 2010 року. Це обумовлено насамперед обставинами правового забезпечення процесів, які пов’язані з автоматизованою обробкою персональних даних, що мають тенденцію посилення захисту відомостей стосовно фізичних осіб і регулювання інформаційних взаємовідносин різноманітних суб’єктів на базі спеціальних національних нормативно-правових актів і міжнародних договорів [2, с. 158]. В той же час, як зазначають окремі автори, проблеми захисту персональних даних, коло об’єктів регулювання яких є досить широким і багатограним, потребують постійного вивчення, перманентного аналізу, усвідомлення і, що не менш важливо, конкретизації елементів механізму практичного регулювання у підзаконних нормативних документах [2, с. 158].

Слід зазначити, що наразі в теорії інформаційного права правові проблеми, які стосуються забезпечення особистих немайнових прав фізичної особи розглядаються, переважно, саме через призму захисту персональних даних, під якими ряд авторів, зокрема Г.В. Виноградова, розуміє сукупність документованих або публічно оголошених відомостей про фізичну особу [3, с. 115]. До основних даних про фізичну особу (власне, персональних даних) Г.В. Виноградова відносить: національність, освіту, сімейний стан, релігійність, стан здоров’я, а також адресу, дату і місце народження [3, с. 115].

В статті 1 Закону України “Про захист персональних даних” дається наступне визначення поняття персональні дані – відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована [4]. Будучи аналогічним до визначення даного в Законі України “Про інформації”, воно не конкретизує, які саме відомості чи сукупність відомостей становлять персональні дані особи.

Сфера дії Закону України “Про захист персональних даних” розповсюджується на правові відносини, пов’язані із захистом і обробкою персональних даних. Стаття 1 вказаного Закону передбачає, що його дія спрямовується на захист основоположних прав і свобод людини і громадянина, зокрема на невтручання в особисте життя, у зв’язку з обробкою персональних даних. Закон поширюється на діяльність з обробки персональних даних, яка здійснюється повністю або частково із застосуванням автоматизованих засобів, а також на обробку персональних даних, що містяться у картотеці чи призначені для внесення до картотеки, із застосуванням неавтоматизованих засобів [4].

Враховуючи визначену сферу дії цього Закону, слід зробити висновок про те, що його дія не охоплює повною мірою всі відносини, які виникають або можуть виникнути в інформаційній сфері та зачіпають особисті немайнові інтереси фізичних осіб.

Стаття 270 ЦКУ визначає, що цим Кодексом та іншим законом можуть бути передбачені й інші особисті немайнові права фізичної особи. Перелік особистих немайнових прав, які встановлені Конституцією України, цим Кодексом та іншим законом, не є вичерпним [11].

Так, серед інших особистих немайнових прав фізичної особи, ЦКУ називає право на опіку і піклування (ст. 292); право на ім'я і зміну імені (ст.ст. 294, 295); право на особисте життя і його таємницю (ст. 301); право на таємницю кореспонденції (ст. 306) тощо. З огляду на правову природу вказаних особистих немайнових прав, інформація щодо них, на нашу думку, також є конфіденційною, а отже на них повинні поширюватися відповідні правові норми щодо їх захисту.

У зв'язку з викладеним, доцільним було б включити вищезазначені особисті немайнові права до ст. 11 Закону України “Про інформацію” щодо поширення на інформацію про них режиму конфіденційної.

Потребує правового врегулювання забезпечення особистих немайнових прав фізичних осіб в таких структурних елементах інформаційної сфери як комп'ютерні та телекомунікаційні мережі, мережі та канали передачі даних, інформаційні та телекомунікаційні технології, системи забезпечення інформаційної безпеки та системи масової інформації, що доцільно було б зробити шляхом прийняття відповідних змін і доповнень до спеціального законодавства, яке регулює відносини у зазначеній сфері.

Висновки.

Інформаційна сфера є складним та багатозначним явищем, його чисельні складові утворюють єдиний інформаційний простір, що, у свою чергу, формується державними органами, громадськими, політичними та соціальними організаціями, громадянами. Функціонування інформаційної сфери здійснюється, насамперед, на підставі відповідних правових, організаційних, науково-технічних, економічно-фінансових, методичних і гуманітарних засад, які визначені чинним законодавством України.

З огляду на масштаби розвитку інформаційної сфери, а також підвищення з кожним днем її місця і ролі у житті кожної людини, особливої актуальності набувають питання забезпечення особистих немайнових прав особи в цій сфері.

На сьогоднішній день в нашій державі створено значну правову базу, яка покликана забезпечувати захист особистих немайнових прав фізичної особи в інформаційній галузі. В першу чергу, це окремі положення Конституції України, ЦКУ, Закони України “Про інформацію”, “Про захист персональних даних” тощо.

В той же час, не можна визнати те, що правове регулювання зазначеного питання здійснюється у нашій державі повною мірою і на належному рівні. Це обумовлено різноманітними причинами об'єктивного та суб'єктивного характеру. В першу чергу необхідне, на наш погляд, подальше більш глибоке вивчення на доктринальному рівні питань, пов'язаних із забезпеченням захисту особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері, із подальшим застосуванням кращих розробок науки у законодавстві України з цього питання.

Важливою складовою забезпечення особистих немайнових прав фізичної особи стало прийняття Закону України “Про захист персональних даних”. В той же час, з огляду на сферу застосування цього Закону, а також на багатогранність самої інформаційної сфери, не можна вважати, що його норми повною мірою забезпечують захист особистих немайнових прав фізичної особи в сфері інформації.

На нашу думку, з огляду на проблеми забезпечення особистих немайнових прав Закон України “Про захист персональних даних”^{*} потребує внесення до нього ряду змін і доповнень. В першу чергу, необхідно конкретизувати предмет відомостей та сукупності відомостей, які складають персональні дані особи.

Доцільним було б також внесення змін до ст. 11 Закону України “Про інформацію”, шляхом включення до поняття конфіденційної інформації не лише відомостей про національність фізичної особи, її освіту, сімейний стан, релігійні переконання, стан здоров’я, адресу, дату і місце народження, а й деяких інших відомостей про неї, які є її особистими немайновими правами та про які йшлося вище.

Потребують окремого наукового вивчення питання, які стосуються механізмів та умов обмеження інформаційних прав і свобод людини у зв’язку зі здійсненням правоохоронної діяльності відповідними органами державної влади. Це дало б змогу не лише посилити рівень правового захисту інформаційних прав і свобод громадян, а й в цілому позитивно вплинуло б на реформування діяльності цих органів.

Реалізація вищевикладеного дозволила б, на нашу думку, значно покращити рівень правового забезпечення особистих немайнових прав людини в інформаційній сфері та створило б нові додаткові можливості для захисту та відновлення порушених прав.

Використана література

1. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти ; за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф. Бандурки О.М. : монографія / І.В. Арістова. – Х., Ун-т внутр. справ, 2000. – 368 с.
2. Брыжко В.М. Права человека и защита персональных данных / [А.А. Баранов., В.М. Брыжко, Ю.К. Базанов]. – К., Государственный комитет связи и информатизации Украины, 2000 г. – 280 с.
3. Виноградова Г.В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : навч. посібник / Г.В. Виноградова. – К. : Видавництво “Юстініан”, 2006. – 176 с.
4. Про захист персональних даних : Закон України від 01.06.10 р. № 2297-VI // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2010. – № 34. – Ст. 481.
5. Про інформацію : Закон України від 02.10.92 р. № 2657-XII // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1992. – № 48. – Ст. 650.
6. Конституція України : Закон України від 28.06.96 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Кормич Б.А. Інформаційне право : підручник / Б.А. Кормич. – Х., БУРУН і К, 2011. – 334 с.
8. Костецька Т.А. Інформаційне право України : навч. посіб. / Т.А. Костецька. – К. : Нац. торг.-екон. ун-т, 2009. – 170 с.
9. Панталієнко Я.П. Адміністративно-правові відносини у інформаційній сфері : проблеми теорії та практики : монографія / Я.П. Панталієнко. – Херсон : Грінь Д.С., 2013. – 290 с.
10. Словник термінів інформаційного права ; упоряд. А.І. Марущак ; заг. ред. М.Я. Швеця. – К. : КНТ, 2008. – 184 с.
11. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.03 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2003. – №№ 40-44. – Ст. 356.

~~~~~ * * * ~~~~~

^{*} Від редакції. Стосовно застосування словосполучення “особисті немайнові права” в контексті проблем формування інформаційного суспільства та економічного аспекту захисту персональних даних автору можна рекомендувати ознайомитися з матеріалами статті “Захист персональних даних: реалії та практика сучасності” // Інформація і право. – 2013. – № 3(9). – С. 31-48.